

Třetí část:

NEJÚŽASNĚJŠÍ BLITZKRIEG INFORMAČNÍ VÁLKY V DĚJINÁCH

Vyprávění o studené válce dnes nahradila diskuse o informační válce. Mám plnou kancelář tlustých zpráv a dokumentů jako „Kremelská zbrojnice falšování“ nebo „Digitální Maginotova linie“. Já sám jsem psal o „užívání informací jako zbraní“ a způsobech, „jak vyhrát informační válku“, kde jsem analyzoval, jak Kreml v sousedních zemích používá média.

Při výzkumu jsem narazil na příručku jménem *Informačně-psychologické válečné operace: Stručná encyklopedie a příručka* (vydání z roku 2011, autoři Veprinceva a kol., v Moskvě vydalo nakladatelství Hotline-Telecom, online se prodává za 348 rublů). Kniha je určena „studentům, politickým technologům, státním bezpečnostním službám a státním zaměstnancům“ – jakási uživatelská příručka pro nižší bojovníky v informační válce. Naznačuje se tam, že nasazení informačních zbraní na své cíle „působí jako neviditelné záření“. „Obyvatelstvo ani netuší, že na ně něco působí. Stát tudíž nezapíná své sebeobrané mechanismy.“

Zdálo se, že encyklopedie bere myšlenku informační války jako něco, co přesahuje pouhé kybernetické a mediální kampaně, jak jsem si ji vykládal já, a týká se něčeho širšího. A čím hlouběji jsem se

nořil do ruské literatury o „informační válce“, tím víc to vypadalo, že nejde jen o nástroj zahraniční politiky, ale že je to také kvazi-ideologie, světonázor. Jak se pak liší od studené války – a jak v ní člověk vyhrává nebo prohrává?

OPERACE PERESTROJKA

Na konci 90. let a v první dekádě 21. století se myšlenkou informační války obsesivně zabývali ruští geopolitičtí analytici, kteří se snažili porozumět historii, a pádu Sovětského svazu zvláště. Agenti tajných služeb chtěli přesvědčit akademiky, že se sovětské impérium nezhroutilo kvůli své chabé hospodářské politice, porušování lidských práv a lžím, ale kvůli „informačním virům“, které rozšířily západní bezpečnostní služby prostřednictvím ideových trojských koní, jako jsou svoboda slova a ekonomická reforma (operace Perestrojka).¹ Na šíření těchto „virů“ dohlíželi údajní tajní agenti uvnitř sovětského establishmentu, kteří se vydávali za tzv. modernizátory a spojili se s pátou kolonou antisovětských disidentů, řízených Washingtonem.

Takové teorie dlouho nepatřily do ruského mainstreamu. Když však Kreml hledal způsoby, jak vysvětlit barevné revoluce a růst domácí nespokojenosti, která v letech 2011 a 2012 vygradovala ve statisícových protestech proti vládě Vladimira Putina, začali tuto filozofii všudypřítomné informační války stále víc hlásat mluvící hlavy v televizi a různých spin doktoři. A dnes tedy prý Západ vede proti Rusku informační válku a vynalézavě přitom využívá BBC, lidskoprávních neziskových organizací, fact-checkerů a protikorupčních investigací.

Jedním z nejhlasitějších veřejných propagátorů informační války je Igor Ašmanov,² častý host televizních a rozhlasových debat. „Pád Sovětského svazu, Jugoslávie, Irák... zažili jsme mnoho informačních válek,“ prohlašoval Ašmanov v jednom z mnoha rozhovorů.³ Ruským zákonodárcům také tvrdil, že Google, Facebook a Twitter jsou ideologické zbraně, cílící na Rusko.⁴

Jenže Ašmanov není žádný trouba. Je jedním z otců ruského internetu, bývalým šéfem druhého největšího vyhledávače v zemi. Navštívil jsem jeho high-tech kancelář v Moskvě: na stole byly hromady ovoce, datlí a ořechů – klidně jsem mohl být v Palo Alto nebo v Berlíně. Ašmanov by

ve svých sportovních šatech a v brýlích s drátěnými obroučkami zapadl do každého technologického setkání.

Ašmanovým velkým ideálem je „internetová suverenita“: vládní kontrola toho, jaké informace se dostávají k občanům. Čína je se svým firewallem a cenzurou na cestě k dosažení tohoto ideálu a Západ se jej snaží podryvat diskusemi o „svobodě projevu“. Informační suverenity, tvrdí Ašmanov, nelze dosáhnout bez ideologie, jež by obhájila vaše zdůvodnění toho, proč některé proudy informací necháváte projít a jiné nikoliv.⁵

„Jestliže máte importovanou ideologii... jako je tomu u liberalismu, pokaždé hrajete podle cizích pravidel, která nastavuje někdo jiný. Vždycky můžete být obviňováni, že porušujete demokratická pravidla... Ideologie by měla vznikat uvnitř země, stejně jako operační systémy, rakety, inzulin a obilí. Měla by ji podporovat a bránit informační suverenita.“⁶

V tomto pohledu na svět informace předcházejí podstatě. Napřed máte cíl informační války a potom vytvoříte ideologii, která tomu odpovídá. Není podstatné, zda je ideologie dobrá, nebo špatná, jde jen o taktiku. Místo střetu idejí, který vedl ke studené válce, informační válka nyní vyžaduje tvorbu ideologií.

Podle Ašmanova není vůbec těžké najít spoustu případů, kdy USA jednaly pokrytecky, když došlo na svobodu a lidská práva: podporovaly jejich prosazování u protivníků a ignorovaly jejich porušování u spojenců. Diplomaticky řečeno, hodnoty a zájmy se vždycky neshodují. Na druhé straně – dokud USA při prosazování svého obrazu v zahraničí předstírají, že v něco věří, musí taky občas konat.

Jak vysvětluje profesorka Oxfordské univerzity Rosemary Footová, kořeny amerického narativu svobody lze v zahraniční politice vysledovat v projevu prezidenta Franklina Delano Roosevelta „Čtyři svobody“ z roku 1941, ve kterém volal po svobodě projevu a vyznání a svobodě od strachu, v nichž viděl základ demokratického světa. Jednoznačnost tohoto prohlášení předpokládala, že politika a praxe těmto slibům musely aspoň vágně dostát.

Velvyslanectví USA v Moskvě zdůraznilo již v roce 1949, že „černošská otázka“ je „zásadní sovětské propagandistické téma“, s nímž je nutno kvůli zahraniční politice USA bojovat doma.⁷ V padesátých letech proto mohlo americké ministerstvo spravedlnosti tvrdit, že je desegregace v USA důležitá, protože to pomůže prosazovat mezinárodní obraz země jako bašty svobody. Na začátku sedmdesátých let, po válce ve Vietnamu, americké podpoře převratu v Chile a intervenci USA v Dominikánské republice, proběhla v Kongresu slyšení o porušování lidských práv v těchto zemích. Výsledná zpráva zřizovala na ministerstvu zahraničí úřad pro lidská práva, jehož cílem bylo přiblížit rétoriku svobody a lidských práv reálné politice.

Mezitím mohli disidenti v Sovětském svazu využívat Helsinských dohod k požadavkům, aby režim „dodržoval vlastní zákony“ – snažili se ho aspoň zahanbit na mezinárodní scéně.

Byla to malá vítězství na velkém bojišti hrůz studené války – představa, že dějiny určuje informační válka, však likviduje i tyto úspěchy, protože pokrytectví nenahrazuje ničím lepším, ale světem, v němž žádné hodnoty neexistují. V této vizi se z veškerých informací stávají pouze prostředky pro vojenské plánovače určené k podkopání nepřítele, nástroje k rozvracení, průtahům, matení a subverzi. Prostor pro argumenty neexistuje, ideály jsou samy o sobě nepodstatné.

Nacházíme se tak v obtížné situaci. Kognitivní lingvista George Lakoff v knize *Don't Think of an Elephant* (Nemyslete na slona) definuje vítězství a prohry v politice jako rámce řešení, která vedou k vašim cílům. Formulovat argument znamená zvítězit. Pokud někomu řeknete, aby nemyslel na slona, skončí to tím, že bude myslet na slona. „Jestliže negujeme rámec, aktivujeme ho tím. [...] vedete-li spor s druhou stranou, nepoužívejte jejího jazyka. Její jazyk stanoví rámec – a to nebude rámec, který chcete vy.“⁸

Viděl jsem to už na Filipínách, kde rappleři užívali Dutertův jazyk o „válce proti drogám“, což Dutertemu usnadnilo zahájit skutečné vraždění. Vedoucí ruské mezinárodní televizní stanice Russia Today a zpra-

vodajské agentury Sputnik si libují v jazyce informační války, dokonce za své služby vládě dostávají vojenská vyznamenání.⁹ Západní novináři a analytici včetně mě je pak za nástroje informační války označují. Ale nepodává jim vlastně člověk takovým označením ruku, nezařazuje je do obrazu, jaký potřebují, aby jim zajistil financování ze strany režimu, jenž chce všechno vidět prizmatem informační války? Neposiluje vlastně Kreml, když užívá jeho jazyk informační války? Nepředstavují ty nekonečné články, senátní slyšení a zasedání think tanků s hořkou kávou – pro mnohé jsem psal a účastnil se jich – riziko, že ten pojem ještě posílí, i když se ho snaží rozkrýt?

A dlouhodobé aspekty jdou ještě hlouběji. Vnímáme-li všechny informace jako součást války, pak zanechme veškerých snů o globálním informačním prostoru, kde myšlenky volně plynou a posilují vytouženou demokracii. Místo toho je nejlepší budoucností, v jakou lze doufat, „informační mír“, v němž každá strana respektuje „informační suverenitu“ té druhé: oblíbená koncepce Moskvy i Pekingy a v zásadě krytí pro posílení cenzury.

Bylo by ovšem hloupé kremelské informační operace jen ignorovat. Zablokování Estonska kombinací mediálního nátlaku a hackerských útoků v roce 2007 bylo ukázkou, jak silný efekt tento mix může mít. Na Ukrajině pak tyto akce provázely skutečnou invazi.

Vojeňští teoretici, novináři a úředníci se na nekonečných panelech think tanků ve Washingtonu, Londýně a Bruselu snažili pochopit ruský přístup k „válce“ a mezinárodnímu konfliktu. Někteří ji označovali za „plnohodnotnou válku“, jiní za „nelineární válku“, další za „dvojznačnou“ či „válku v šedé zóně“.¹⁰ Ve východní Evropě vznikla státní výzkumná centra „hybridní války“, přičemž se zdá, že „hybridní“ je diplomatický způsob, jak se vyhnout slovu „ruská“.

Existuje několik věcí, na nichž se hrstka expertů dokáže alespoň příležitostně shodnout. Zaprvé, že ruský přístup smazává hranice mezi válkou a mírem a vede ke stavu trvalého konfliktu, který není ani úplně

rozpoutaný, ani úplně skončený. A v takovémto konfliktu hrají právě informační kampaně mimořádně důležitou roli. Cíle ruské „války nové generace“ shrnul Jānis Bērziņš z lotyšské vojenské akademie jako posun od přímého zničení protivníka k jeho vnitřnímu rozkladu, od války konvenčních vojenských sil k akcím proměnlivých skupin. Posun od přímého střetu k nekontaktní válce, od fyzického prostředí k lidskému vědomí, od války ve stanoveném časovém období ke stavu trvalé války jako běžné součásti národního života.¹¹

Staví nás to do paradoxní situace. Na jedné straně je potřeba rozpoznat a odhalit, jak Kreml vojensky využívá informace k matení, zastrašování, rozdělování a průtahům. Na druhé straně hrozí posilování kremelského pohledu na svět už jen tím, že na něj reagujeme.

Nejintenzivněji se tento paradox projevuje na Ukrajině. Tam se kremelská válka nové generace nejen zkouší, ale šíří se odtud všeobecný pohled na svět jako na informační válku.

Jak tedy můžeme v informační válce zvítězit, když její nejnebezpečnější součástí může být idea informační války samotné?

NEJÚŽASNĚJŠÍ BLITZKRIEG INFORMAČNÍ VÁLKY V DĚJINÁCH

Ať by si člověk o Tetjaně myslel cokoli, ze všeho nejméně by ho napadlo, že je voják. Jenže na začátku roku 2014, když vrcholila ukrajinská revoluce proti proruskému prezidentovi, mohla náhle Tetjana rozhodovat o životě a smrti. Seděla v pyžamu v bytě svého otce, měla ruku nad klávesnicí a věděla, že stiskne-li jednu klávesu, může poslat mnoho velmi reálných lidí na velmi reálnou smrt, a stiskne-li jinou, může být ztracena revoluce i všechno, za co ona, její přátelé a mnoho dalších lidí bojovali.

Tetjana v té době spravovala facebookovou stránku Hromadského sektoru (Občanský sektor), jedné z hlavních opozičních skupin ukrajin-

ské revoluce proti prezidentovi Viktoru Janukovyčovi a jeho podporovatelům v Kremlu. Sdílela fotografie a videa, které přímo vycházely z filozofie Srdji Popoviće o nenásilné akci: fotka demonstranta hrajícího na ulici na klavír tváří v tvář řadám zásahových jednotek, snímky demonstrantů, kteří nastavují zrcadla bezpečnostním silám, obrázků policisty v souboji s demonstrantem, přičemž policista drží zbraň a demonstrant „střílí“ znakem Facebooku – symbolicky vyjadřující, jak sociální sítě posilovaly protestující. Online aktivisté mohli zorganizovat všechno od lékařské po právní pomoc, dokázali koordinovat milionové protesty a získávat od Ukrajinců v zahraničí prostředky na jídlo a přístřeší.

Tetjana řadu měsíců udržovala přítomnost protestů v online prostoru. Občanský sektor měl 45 000 followerů a na jejich události se hlásilo na 150 000 účastníků – lidí, kteří nedůvěřovali politikům a věřili dobrovolníkům, jako byla Tetjana.

Tetjana se připojila k Občanskému sektoru, protože chtěla být součástí historického momentu, něčeho, o čem by mohla vyprávět svým budoucím dětem. Povstání se přezdívalo „Revoluce důstojnosti“. Začalo, když prezident Janukovyč velice náhle upustil od dlouhotrvajícího slibu podepsat asociační dohodu s Evropskou unií, aby dostal od Kremlu půjčku ve výši 16 miliard dolarů. Poté, co Janukovyčova policie zbila protestující studenty, se protesty rozrostly: symbolizovaly touhu mnohých lidí po méně zkorumpované vládě a spravedlivější společnosti spjaté se slovem „Evropa“. Jiné označení revoluce znělo „Euromajdan“ (Majdan bylo jméno náměstí, kde se protestující shromažďovali).

Tetjana na stránku sdílela texty, které zpracovávala pro své skutečné zaměstnání finanční novinářky. Řekla si, že nějak zůstane nad věcí. Rozhodně byla pro demokracii a lidská práva, ale nechtěla se nechat zatáhnout do dezinformací, nechtěla si ušpinit ruce.

Jedno ráno u ní došlo ke zlomu. Tetjana obvykle žila v Kyjevě, ale ten den byla náhodou ve svém domovském Luhansku, jednom z hlavních měst daleko na východě země – v Donbasu. Většina lidí tam sledovala

státní nebo ruskou televizi, které revoluci zobrazovaly jako neofašistické spiknutí organizované USA. Tetjana se tady o své práci pro Občanský sektor nikdy nezmiňovala.

Probudila se v devět ráno a zapnula počítač na živé přenosy z Majdanu. Zprvu si myslela, že na obrazovce omylem běží nějaký akční film – odstřelovači kosili lidi, na ulicích byla krev. Pak zazvonil telefon: byli to aktivisté z Majdanu. Slyšela, jak za nimi střílejí zbraně, za chvíli je slyšela hřmít i v živém přenosu v televizi.

„Dostaňte lidi na Majdan. Potřebujeme tady každého.“

Tetjana však zároveň viděla na Facebooku vyskakovat příspěvky lidí z náměstí, kteří všechny varovali, aby utekli a zachránili se. Aktivisté volali dál a žádali, aby těm, kdo ji sledují, říkala, aby přišli.

„Ale tam zabíjejí lidi,“ namítla.

„Když přijde víc lidí, odstřelovači přestanou střílet.“

„A co když nepřestanou?“

„Rozhodnutí je na tobě.“

Nebylo to poprvé, co zjistila, že její novinářský instinkt ve střetu s revoluční loajalitou převažuje. Několik týdnů předtím začali příslušníci nacionalistického Pravého sektoru s obličejí zakrytými kuklami házet uprostřed vánice na policejní zásahové jednotky Molotovovy koktejly. Do té doby slyšel o Pravém sektoru jen málokdo. Bylo jich jen několik stovek, ale všechna ta publicita kolem jejich násilných akcí zveličila jejich vliv. Hlásily se k nim teď i děti, které si chtěly užít trochu ultra násilí.

Tetjana neschvalovala násilí ani ideologii Pravého sektoru. Majdan byl plný různých „sektorů“, od neokozáků po neoanarchisty a neofašisty, a všichni se dokázali organizovat prostřednictvím internetu. Jejich ideologie mohla být odlišná. Byli tam i kamarádi mých rodičů, kteří prošli hrůzami KGB. Ti v Majdanu viděli vzdálený ohlas svých vlastních bojů, nyní povýšený na úroveň masového protestu, o jakém se jim v roce 1978 ani nesnilo. Majdan pro ně byl další etapou mnohem staršího boje proti „čekistům“ v Kremlu a jejich satrapům v Kyjevě. Teď už v ulicích nebyli

jen „svobodmilovní liberálové“, každý měl vlastní motivaci. Různé „sektory“ neměly nic společného – až na to, že jejich příslušníci měli plné zuby Janukovyčovy korupce a příležitostné brutality, a nezdálo se jim správné napadat lidi, které mlátila stejná policie jako je.

Občanský sektor se rozhodl násilí Pravého sektoru ignorovat, ale Tetjana dnes ráno nemohla masakr na Majdanu přehlížet. V jaké roli vlastně byla? Byla snad propagandistkou? Novinářkou? Podávala zprávy o válce, nebo v ní bojovala jako voják? Pokaždé když něco postujete nebo tweetujete, anebo když na to jen odpovídáte nebo zprávy přeposíláte, stáváte se malým propagandistickým nástrojem. V novém informačním proudu si musí každý najít vlastní meze. I Tetjana dospěla ke svým hranicím. Odmítla davy povzbuzovat, aby se vydaly na Majdan. Prostě informovala o tom, co se děje, a nechala lidi, aby si vytvořili názor sami.

Různí vůdci Občanského sektoru nicméně sami vyzývali, aby lidé na Majdan přišli. Za těch několik dnů zahynulo sto tři protestujících. Ale davy přicházely dál. Stále se tlačily vpřed, zaútočily na prezidentský palác. V regionech se místní rady začaly vyzbrojovat poté, co demonstranti na mnohé z nich zaútočili. Prezident Janukovyč uprchl do Ruska. Vůdce Občanského sektoru následně vstoupili do politických stran a kandidovali ve volbách. Tetjana se nechtěla zapojit do stranické politiky a úplně z hnutí odešla.

Pak Kreml zahájil odplatu. Ruskou televizi zaplnily smyšlené příběhy o tom, jak se Pravý sektor chystá masakrovat etnické Rusy na Krymu, kde tvořili většinu obyvatel. V krymském hlavním městě Sevastopolu skupiny kozáků, separatistických stran a pravoslavných kněží (všechny financoval Kreml) vedly davy, jež žádaly Putina, aby je zachránil. Ten jim vyhověl a poloostrov anektoval.

Ruská televize vysílala děsivé story o tom, že se Pravý sektor chystá vraždit Rusy také na východní Ukrajině. Internet, médium, jež dříve posilovalo revoluci, byl zaplaven kremelským obsahem z trollí farmy na předměstí Petrohradu. Zaměstnanci na Ljudmilině bývalém pracovišti

dostávali stovky dolarů denně, aby sdíleli obrázky, komentáře a videa, rozlévající na východní Ukrajině zmatek, nepřítelství a paniku.¹²

Kremelská informační kampaň byla předehrou k akci – zvláštní jednotky, zastupující zájmy Kremlu, obsadily města na východě, Doněck a Těťjanino rodné město Luhansk. Byla to parodie na vizuální jazyk majdanského povstání: davy mávající prapory, někdy přivezené autobusy přes hranice, hromady hořících pneumatik, jež se staly symbolem událostí v Kyjevě. Média ovládaná Kremlem to označovala za „ruské jaro“ v narážce na jazyk odporu Československa proti Sovětskému svazu v roce 1968. Stejně jako v předchozích informačních kampaních kolem barevných revolucí se Kreml snažil touto karikaturou zatlačit Majdan do bezvýznamnosti. Zároveň zoufale usiloval zasadit povstalce na Majdanu do širšího příběhu Ukrajinců skrytě manipulovaných americkými silami, což mělo být součástí americké politiky „změny režimu“, která už přinesla katastrofy v Iráku a Libyi. Igor Ašmanov a šéfové ruských státních médií tvrdili, že ukrajinské povstání bylo samozřejmě výplodem informační války.

Pokud měly příběhy, které vyprávěl Kreml, nějaký jasný cíl, bylo jím ukázat, že touha po „svobodě“, tato kocovina po logice studené války, nevede k míru a prosperitě, ale k válce a devastaci (poselství směřovalo především k vlastnímu lidu, aby nebyl takovým nápadem příliš nadšen). K naplnění tohoto narativu bylo nezbytné zajistit, aby Ukrajina nikdy nedospěla k míru. Země musela krváčet.

Když ukrajínští vojáci zaútočili na pozice separatistů, poslal proti nim Kreml tanky a rozdrtil je, načež se stáhl a tvrdil, že tam ruští vojáci vůbec nebyli. V následujících letech – vlastně ještě teď, když píšu tuto knihu – se konflikt posouval tam a onam, ne tak docela válka, ale ani mír. Města v Donbasu jsou dobývána a pak zase ztrácena. Granáty létají z obou stran frontové linie. Ruská armáda pořádá na hranicích s Ukrajinou rozsáhlá vojenská cvičení a po celé zemi propuká masová panika. Násilí mělo i nezamýšlené důsledky. V červenci 2014 ruský protiletectký systém sestřelil dopravní letadlo Malajských aerolinií plné holandských turistů, které le-

tělo nad územím ovládaným stoupenci Kremlu. Zahynulo 298 lidí a informační operace nabrala absurdních rozměrů: letadlo měli sestřelit Ukrajinci, kteří si mysleli, že je to Putinův soukromý letoun; mrtvá těla byla údajně do letadla položena předem a celá věc byl nastrojena; letadlo sestřelily ukrajinské stíhačky...¹³

Nejvyšší velitel spojeneckých sil NATO označil ruskou kampaň na podporu převzetí vlády nad Krymem za „nejúžasnější blitzkrieg informační války“ v dějinách. Bylo však na obyčejných Ukrajincích, které v tom slabá vláda nechala, aby našli způsob, jak zajistit, že se takový „informační blitzkrieg“ nerozšíří i na zbytek země.¹⁴

„Nejhorší ze všeho je,“ řekl mi Babar Alijev, když jsme seděli v parných dnech léta 2015 v kavárně v Severodoněcku za bolestně hlasitého řevu techna s pronikavými ruskými hlasy, „že musím zase nosit zbraň. Před deseti lety jsem se zařekl, že už ji nikdy nosit nebudu. Když ale přišli separatisté, litoval jsem toho slibu. Příště budu připraven.“

Severodoněck leží na východní Ukrajině, jen několik kilometrů od ruských hranic, kde se v roce 2014 hromadila ruská vojska a mnohým připadalo, že se chystají k invazi. Severodoněckými internetovými portály právě kroužily pověsti, že se Pravý sektor chystá strhnout Leninovu sochu, symbol proruské náklonnosti. Bránit sochu se chystaly místní skupiny – ruští kozáci a ruští wrestleři, ruští hráči laserových her a ruské literární kluby. Byl to falešný poplach, někdo se jen pokoušel aktivizovat proruské obyvatele. Nebylo to nijak těžké. Severodoněck není město, které by pocítovalo velkou historickou loajalitu k ukrajinskému státu. Bylo postaveno v padesátých letech dvacátého století jako perfektní síť sovětských modernistických bílých obdélníků rozestavěných kolem šestnácti škol a čtyř chemických závodů. I obyvatelé pocházeli z celého SSSR, tak jako na většinu východní Ukrajiny. Po druhé světové válce to bylo jedno z mála míst,

kam jste mohli zamířit bez dokladů – byl to byrokratický trik, jak přimět všelijaké zločince a tuláky, aby se tam vydali pracovat v těžkém průmyslu. Po rozpadu Sovětského svazu město zkrachovalo: z podniků jsou vykuchané mrtvoly, úhledné modernistické obdélníky jsou popraskané a opadává z nich omítka, výmoly na silnicích jsou tak velké, že jezdíte podivnými přískoky. Spisovatel Owen Matthews kdysi přirovnal části bývalého Sovětského svazu k experimentu, který vědci opustili a nechali laboratorní krysy, aby práchnivěly a požíraly se navzájem. Zdá se to obzvláště přílehavé pro Severodoněck, jeho symetrii a úpadek. Rusko tam pro mnohé představuje lepší místo.

Asi třicetiletý webový designér Babar, jehož předci pocházejí z různých koutů bývalého Sovětského svazu, si všiml, že počet proruských klubů se tam začal zvyšovat po roce 2012, právě když Vladimir Putin v Moskvě čelil hromadným protestům proti své vládě. Od začátku protestů na Majdanu se objevovaly stále víc. Tehdy si o tom Babar nic nemyslel – Ukrajina byla koneckonců demokratická země. Teď má podezření, že to někdo už nějakou dobu plánoval. Přes den se proruští občané scházeli na hlavním náměstí, kde pravoslavní kněží (z moskevského patriarchátu) a vůdcové komunistické strany denně pořádali shromáždění, požadovali sjednocení s Ruskem a tvrdili, že Majdan byl zorganizován fašisty a narkomany.

„Jestli jim to projde, bude to pro zemi krok zpátky,“ myslel si Babar. Během Majdanu byl v Kyjevě a měl pocit, že je revoluce jakýmsi historickým skokem do něčeho nového. Byl znechucen, když viděl, jak speciální policejní jednotky v Kyjevě mlátí studenty. V minulých letech byl svědkem toho, jak Janukovyčova strana útočí na podniky a drancuje venkov: vláda fungovala jako ochranka vyděračů podporovaná Putinem. Nyní vláda Severodoněck opustila a on měl pocit, že musí vést informační válku proti všem nepřátelům sám a doufat, že tím snad povzbudí ostatní.

Možná ho poháněl pocit, že jde i o část jeho vlastní minulosti, do které se nechtěl „vracet“. V polovině devadesátých let byl dospívající Babar vůd-

cem gangu. Specializoval se na plánování a provádění složitých vloupání (vždycky pohrdal pouhou vyděračskou ochranou – co na tom bylo za umění?). Poté pokročil a začal olupovat místní chemické závody o drahé kovy, zlato a platinu (vyčetl to z periodické tabulky). Když byl nakonec dopaden, vzdal se zločineckého života (studoval práva a věděl, jak si podplatit cestu ven). Ale i nyní, kdy už dlouho pracuje jako webový designér a menší internetový píárista, si vykračuje pyšně, má dobře padnoucí obleky a rychlé oči inteligentního chuligána (a také náhlý odzbrojující úsměv batolete). V Severodoněcku je stále pro mnohé lidi těžké uvěřit, že Babar, jak rád říká, „získal averzi k porcování lidí“.

Během svého působení na Majdanu vybudoval Babar facebookovou skupinu sledovanou proukrajinskými obyvateli Severodoněcku, a nyní ji používal k online boji proti separatistům – k jejich „strašení“, jak zní ruský obrat. Babar přišel s příběhem, že separatisté zbili nějaké homosexuální aktivisty, a teď z Holandska vyráží prapor homosexuálních fašistů, aby je pomstili. Byl to naprosto směšný příběh, ale někteří separatisté mu uvěřili a začali se plašit, čímž ze sebe dělali idioty. Babar také uveřejnil historku o dvou stovkách tajných agentů, kteří se skrývají v severodoněckých bytech: jezdí tramvajemi a poslouchají, co si lidé povídají, a když slyší pro-separatistické řeči, odvádějí ty lidi z tramvaje a pak už je nikdo neuvidí; že si zapisují jména taxikářů, kteří si přejí anexi Severodoněcku. Portály separatistů propadaly panice a Babar měl pocit, že vyhrává v dezinformační válce. Chtěl, aby pochybovali o všem a ztratili jistoty – chtěl jim udělat to, co Kreml udělal Ukrajině.

Teď potřeboval vytvořit seskupení, které by vyšlo do ulic. Jenže jak měl jeho účastníky motivovat, když neexistovala žádná celková idea Ukrajiny, k níž by se mohli vztahovat, a když každý „kmen“ ve městě žil ve vlastní informační bublině?

Babar šel za šéfy organizovaného zločinu, známými jako *vori v zakoně*, kteří žili podle vlastních přísných zákonů. Někteří patřili do prvního Ba-

barova gangu, než se polepšil. „Jak můžete být na stejné straně jako policajti?“ ptal se jich Babar a sklouzl do *čubky*, žargonu, jímž *vorí v zákoně* komunikují. „Byli jste čestní vězni [tj. takoví, kteří žijí podle přísných zákonů]. Teď je z vás koza, na hlavě vám rostou rohy [ve vězeňském slangu je „koza“ přeběhlík, ten nejnižší z nejnižších].“ *Vorí v zákoně* spočítali s Babarem výdaje na své obchodní zájmy, kdyby došlo k invazi Kremlu, a rozhodli se podporovat Ukrajinu. Nabídli Babarovi muže a zbraně.

Babar se sešel také s násilníky, kteří vydírají podnikatele tím, že jim poskytují „ochranu“. Opravdu chtějí, aby sem přišli ruští gangsteři? Ti by je připravili o jejich teritoria. A zatímco ukrajinskou policii místní gangy uplácely, ruská policie by mohla mít jiné představy. Gangy prohlásily, že stojí za ním.

Pak se Babar vydal za obchodníky. „Jste hoši, co znají Evropu,“ řekl. „Víte, o kolik jednodušší je tam obchodovat? Jde to bez problémů s byrokraty, kteří chtějí úplatky, a bez gangů, které chtějí peníze za ochranu. No, a celý Majdan je o tom, abychom měli evropská pravidla. To nechcete?“ I obchodníci přešli na jeho stranu.

Teď když měl Babar svou koalici, začal hledat v Kyjevě aktivisty spojené s novou vládou. Stačila by hrstka lidí ze zvláštních služeb. Po celé jaro 2014 se jednoho města na východě po druhém zmocňovali separatisté podporovaní ruskými zvláštními službami a nad správními a vládními budovami tam vlály prapory nezávislé Doněcké a Luhanské „lidové republiky“. Babar čekal na ohlas z Kyjeva, ale nikdo se neozval. Pojal podezření, že Donbas uzavřel nějakou dohodu s Moskvou. Stále se obracel na své kontakty a vysvětloval jim, že udělal všechny přípravné práce – dezinformační kampaň, vybudoval alianci různých skupin...

V květnu se v Severodoněcku chopili moci separatisté. Místní správa je uvítala, stáhla ukrajinskou vlajku a nahradila ji trikolórou Luhanské lidové republiky. Babara se nejvíc dotklo, že když si pro něj separatisté přišli, poslali jen tři muže. Když ho zatýkali v devadesátých letech, poslala

policie tři dodávky se zásahovými týmy v neprůstřelných vestách. Teď ho do vlaku do Kyjeva posadili jen tři kluci se zbraněmi. Jeho pokus o informační válku jednoho muže selhal. Pokusil se zvrátit ruský přístup po svém: nejprve vedl dezinformační kampaň, aby nepříteli zmátl, potom využil gangsterů a žoldáků, aby udržel město. Ale Ukrajinci byli příliš pomalí, nedokázali s ním držet krok.

Po několika měsících dorazila ukrajinská armáda posílená teď vlasteneckými a ultranacionalistickými dobrovolnickými prapory (včetně Právého sektoru). Armáda Severodoněck obklíčila a pálila na město z těžkých děl. Separatisté doufali, že zasáhne ruské vojsko, ale zdálo se to, že na udržení „severu“ nikomu moc nezáleží, a tak se stáhli do center svých nových republik, do okolí Doněcku a Luhansku. Babar se vrátil domů. Když jsem se s ním však sešel v roce 2015, měl pramalý pocit vítězství. Městu pořád vládli titíž politici a policisté, kteří předtím podporovali separatisty. Někteří ukrajínští vojáci a dobrovolnické prapory ztratily sympatie místních: při rvačce v baru došlo ke střelbě; jeden dobrovolnický prapor se rozhodl prosadit svou moc nad místní mafii tím, že donutili jednoho gangstera plavat přes řeku a v půli cesty ho střelili do hlavy. Tak se žádná koalice vybudovat nedá.

Zeptal jsem se ho, jaké má plány do budoucna. Říkal, že finanční krach, který přišel s válkou, způsobil i to, že zmizely jeho staré zakázky na vývoj webových stránek. Chtěl zřídit kurzy mediální gramotnosti, které by místním lidem pomohly rozlišovat mezi informací a dezinformací, ale prozatím by dělal cokoli, třeba tahal bedny, jen aby se nějak protloukl. Ptal jsem se, co si představuje pod „kurzy mediální gramotnosti“. Měl na mysli lekce, kde by se lidé učili, jak si ověřit, je-li online zpravodajský text pravý, nebo jak prověřovat spolehlivost zdroje. Učili by se používat zpětné vyhledání obrázků, aby zjistili, zda pocházejí odtud, odkud měly podle zdroje pocházet.

A nepoužil on sám dezinformace, když svými falešnými zvěstmi „strašil“ separatisty? Jak by to napravil prosazováním kampaní mediální gramotnosti?

„Věřil jsem v dezinformace pro druhou stranu a v mediální gramotnost na mé straně,“ usmál se Babar.

Na Ukrajině se začaly objevovat skupiny informační bdělosti a já jsem chtěl vědět, jak to vypadá u konečných příjemců jejich kampaní.

„Seš ještě naživu, separatisto? Zajímal by mě, jak ještě dlouho?“ pípá Andreji Štalovi esemeska na mobilu z dob ještě před smartphony. „Jako vždycky tam není číslo, které by se dalo vystopovat,“ řekl Andrej. Zdálo se, že je na takové zprávy zvyklý, víc ho znepokojovalo, že ho aktivisté ze samozvaných „občanských skupin informační války“ na seznam „zrádců“ zařadili se starou adresou. „Co když tam zajedou a zbijou člověka, který tam teď bydlí, někoho, kdo s tím nemá vůbec nic společného?“

Andrej byl z Kramatorsku, který leží jižně od Severodoněcku. Stejně jako v Severodoněcku se města nejprve zmocnili zastánci Ruska a pak je převzaly ukrajinské síly. Andrej pracoval v kramatorském městském deníku. Když se města zmocnili stoupenci Ruska a prohlásili ho za součást Doněcké lidové republiky, většina redakce utekla, zatímco Andrej jako redaktor zůstal. Jeho noviny uveřejňovaly informace o pracích na silnici, kanalizaci a o školách, nic politického, a on sám nikdy nezabrousil do ničeho, co tato témata přesahovalo. To ho zachránilo, když město převzala zpátky ukrajinská armáda. Zatkl ho proukrajinský dobrovolnický prapor v Dnipropetrovsku. Bili ho a tři dny ho drželi s pytlek přes hlavu, ale nakonec byl propuštěn.

Do potíží s vlasteneckými aktivisty ho přivedla spíš jeho poezie než jeho žurnalistika.

„V poezii mohu být sám sebou. Šéf Doněcké lidové republiky má mé básně rád a variuje je na Facebooku.“

Prošli jsme uklizeným kramatorským městským parkem a velkou neoklasicistní sovětskou třídou do místní kavárny, kde je wi-fi, abychom

se na jeho poezii mohli podívat. V dálce jsme viděli, jak nad kopci Donbasu svítí slunce.

Na místních portálech s poezií byly desítky stránek s Andrejovými texty. Proklikali jsme se k jeho nejnovější tvorbě. Začínala satirami na Majdan ve stylu sovětských říkanek:

Stvoří tady peklo a noci plné strastí,
A z vás, hrdinové, stanou se pederasti.

„Byl jsem proti Majdanu,“ vysvětluje mi Andrej. „Hned jsem cítil, že to povede k válce. Někdy mívám předtuchy.“ Vyrůstal s mladíky, kteří se v Kramatorsku přidali ke stoupencům Ruska. Ve své poezii vyjadřuje, jak neopatrně a bez rozmyslu se rozhodli chopit se zbraní. „Byli to místní fetišti a gangsteři, děti policistů a úředníků. Jak bych je mohl nenávidět? Donbasu nechce nikdo naslouchat.“

„Donbasu nechce nikdo naslouchat“: tu větu jsem slyšel na východě často, je chytlavá a vyjadřuje, že politici v Kyjevě nerozumějí místním potřebám.

Konflikt na východě se šířil a Andrejovy básně začaly být zlověstnější:

Býval jsem umělec a kytarista,
Teď je však ze mě separatista
Žiju na Rusi, Rus ještě nezemřela!
Kéž premiéra trefí do čela přesná střela!¹⁵

Mnohé z Andrejovy poezie evokuje sovětské motivy a písně. Pronásleduje ho vzpomínka z dospívání: v roce 1991 byl na školním výletě v Litvě a viděl, jak se davы snaží strhnout Leninovu sochu. Při dlouhé cestě vlakem zpátky do Doněcku napsal svou první báseň, alegorii na Sovětský svaz jako na příliš starý vlak v zemi upadající do občanské války.

„Leninové padali tenkrát a dnes padají zase,“ povzdechne si. „Už tehdy jsem měl z budoucnosti špatný pocit.“

Když jsme se v Kramatorsku sešli, vláda v Kyjevě právě přijala zákony zakazující sovětské názvy ulic a symbolů. Z hlavního náměstí byla odstraněna Leninova socha, zbyl jen prázdný podstavec s ukrajinskou vlajkou. Úředníci tvrdili, že změny názvů ulic a odstranění soch byly nezbytnými kroky v informační válce s Kremlem – sociální sítě lidi nepřetržitě krmí sovětskými filmy a kampaněmi, které ze současnosti dělají nekonečnou druhou světovou válku, v níž se věčně vrací fašisté. Jenže zákony také mohly hrát do not Kremlu, přesouvat podstatu Majdanu z hledání lepší budoucnosti k boji o minulost, který může společnost vždycky jen rozdělovat.

„Komunisté tady postavili všechno. Každý, kdo něčeho dosáhl, byl členem strany – proč na to máme zapomenout?“ stěžuje si Andrej. „Je tady spousta lidí, kteří nemohou veřejně říkat, co si myslí. Místo toho žijí online a je pro ně důležité, aby nebyli osamělí. A já dokážu formulovat, co cítí.“

Ukrajínští informační válečníci přijali a papouškovali jazyk Kremlu a tím riskovali, že budou hrát moskevskou hru. Byli jste na té, nebo oné straně, buď zrádce, nebo vlastenec. A právě to byl smysl rozdělení: Kreml je potřeboval, aby posílil svou velmi reálnou válku. Jak mohla společnost držet pohromadě?

Začal jsem to lépe chápat v Oděse, kde byl vězněn můj otec a kde se odehrály nejpokelnější momenty té mnohovrstevnaté, nelineární, hybridní a dvojznačné války nové generace.

Když byl Igor v roce 1976 v Oděse zatčen, byla ve městě dostupná média přísně cenzurovaná. Dnes se Oděsa pyšní čtrnácti lokálními televizními kabelovými kanály, nemluvě o desítkách ukrajinských a stovkách zahraničních, které jsou přístupné ve většině bezplatných balíčků. Na internetu najdete desítky místních zpravodajských stránek a množství skupin na sociálních sítích.

Přístavní město Oděsu vždy obývali Židé a Řekové, Rusové, Rumuni, Ukrajinci i Bulhaři. Dnes je přístav významným mezinárodním uzlem pro zboží mířící legálně i nelegálně do Evropy. S mnohým se obchoduje na Sedmém kilometru, což je, jak tvrdí někteří místní obyvatelé, největší otevřené tržiště na světě: celé hektary přepravních kontejnerů naskládaných na sobě do bludiště o několika vrstvách. Každý kontejner je proměněn v obchod, kde Nigrijci prodávají falešné boty Nike, falešné hi-fi věže a falešné parfémy a modely od Gucciho, Vietnamci vyměňují peníze a Indové vyvěšují hedvábí a mušelín. Říká se, že si tady můžete koupit zbraně, pokud víte, koho a jak se zeptat. A nejen pušky, ale i protiletadlové rakety.

Právě tuto jemnou etnickou rovnováhu se Kreml pokusil vehnat do občanské války. Když stoupenci Kremlu v květnu 2014 zabírali na Donbase jedno město za druhým, bojovali proukrajínští obyvatelé Oděsy proti proruským, kteří se uchýlili do oděského Domu odborů. Vypukl požár, a zatímco budovu ještě pohlcovaly plameny a počítali se mrtví, v médiích už se šířily pomluvy a lži. První videa na YouTube byla rozmazaná a nekvalitní. V budově se skrývaly stovky proruských aktivistů. Proukrajínští aktivisté na ně stříleli a házeli Molotovovy koktejly. Dům vzplanul. Lidé začali padat z oken tak rychle, že to vypadalo, jako by je někdo házel ven. Někteří Ukrajinci to oslavovali.¹⁶

Na prvních fotografiích z vnitřku budovy byly desítky mrtvol v pokroucených pozicích. Na jedné byla těhotná žena. Objevily se online rozhovory s očitými svědky, kteří tvrdili, že se v budově skrývaly popravčí čety Pravého sektoru. Bezejmenní svědci říkali, že Pravý sektor byl připraven, že jeho členové měli dýchací masky a na místě zabíjeli lidi. Původně se uvádělo, že obětí bylo asi čtyřicet, ale šířily se pověsti, že jich ve skutečnosti byly stovky.

Událost pronikla na mezinárodní scénu. Prokremelští aktivisté v Belgii a v Itálii vedli kampaň za to, aby některé evropské náměstí neslo jméno „Oděských mučedníků“.

Ve dnech po požáru spolu obyvatelé Oděsy přestali mluvit, ač bylo město proslulé žerty a neustálým švitořením. Nikdo nikomu nedůvěřoval. Fámy začaly obracet jedny obyvatele města proti druhým. Podle průzkumů veřejného mínění byla Oděsa rovnoměrně rozdělena mezi ty, kdo chtěli, aby město bylo součástí Ruska, a ty, kdo chtěli, aby bylo součástí Ukrajiny. Proruští blogeři začali žádat Putina, aby město zachránil před chaosem a zabral je. Později se objevily nahrávky ruských politiků, kteří mobilními telefony mluvili přímo s gangy zločinců a dávali jim rozkazy, kdy mají vyprovokovat další boje.

Skupina Oděsanů, jak proruských, tak proukrajinských, se rozhodla sama zahájit veřejné vyšetřování. Cítili, že má-li se město zase sjednotit, potřebují Oděsané vědět, co se během požáru stalo. Bylo jasné, že k oficiálnímu vyšetřování nedojde: příliš mnoho byrokratů by mohlo nést vinu za tolik obětí.

Občanské vyšetřování rekonstrovalo události toho dne z videí, z roztroušených výpovědí svědků, pitev a fotografií. Potíže toho dne začaly už dříve. Bylo zjištěno, že obě strany házely Molotovovy koktejly a střílely, že barikády kolem budovy byly zapáleny náhodou, že podle pitev bylo obětí třiačtyřicet a všechny se udusily, nikdo nebyl tajemně popraven. „Těhotné“ ženě bylo přes padesát let a otrávil ji jedovaté zplodiny a upadla do polohy, v níž jí otekl žaludek. Osm lidí, kteří zahynuli na následky pádu, ztratilo vědomí a vypadlo z okna, nikdo z něj nebyl vyhozen.

V tomto vyšetřování se podařilo zjistit základní fakta o tom, co se stalo při požáru, ale když byly zveřejněny výsledky, zajímaly jen pár lidí. „Neexistuje tu jednota,“ řekla mi jedna ze strůjkyň veřejného vyšetřování, Tatjana Gerasimovova, když jsme seděli v kavárně u opery. „Každý žije ve vlastní realitě, každý má svou pravdu, nedochází ke smíření. Pustili jsme se do vyšetřování, abychom ukázali, že mezi pravdou a lží je rozdíl. V tomto smyslu jsme selhali.“

Podobné názory jsem slyšel od studentů na univerzitě, kde jsem měl přednášku o... informační válce. Každý z přátel a příbuzných studentů

si vybral ten příběh o požáru, který lépe odpovídal jeho postoji. Když seděli a diskutovali o tom ve skupinách na sociálních sítích, viděli to jedním způsobem ti proukrajnští, druhým ti proruskí. Když měli lidé před sebou dvě ostře konfliktní verze reality, vybírali si tu, která jim více vyhovovala.

Navzdory tomuto rozdělení sdílené reality však Oděsa do občanské války neupadla. Během mé týdenní návštěvy bylo léto v plném proudu. Bary a diskotéky byly plné. Opera byla vyprodaná. „Poté, co město pohlédlo do tváře smrti, chce zase prožít pocit života,“ řekla Gerasimovová.

Nepodařilo se to však úplně spontánně. Zatímco občanské vyšetřování se pokusilo sjednotit město jedním způsobem, další Oděsané to zkoušeli jinak. Zoja Kazanžyova vedla vládní informační kampaně v době, kdy nejvíc hrozila občanská válka. Cítila, že o svém rodném městě ví něco, co Putin neví. Ano, Oděsa je rozdrobená jako každé globalizované město, ale její různá společenství mají společného cosi hlubšího. Až na několik fanatiků viděla většina obyvatel v Oděse bohatý otevřený obchodní přístav, město trhů a obchodníků. Ti se přidají k síle, která jim dokáže zaručit bezpečnost, ať to bude Rusko, Ukrajina, EU či NATO. A tak se Kazanžyová a její kolegové rozhodli, že se zaměří na to, co mají všechny strany společné, místo aby hráli na etnické napětí, jak si mohl přát Kreml, a místo snahy dál město dělit mezi vlastence a zrádce. Polepili Oděsu plakáty s obrazy zničených měst Donbasu, kde vedl separatismus k ničivé válce. Takovou budoucnost si v Oděse přes všechny rozdíly nepřál nikdo. Nejúčinnějším manévrem v informační válce bylo úplně odhodit myšlenku „informační války“ a ukázat, k čemu skutečná válka vedla.

Když jsem však zamířil do zóny reálného vojenského konfliktu, brzy jsem zjistil, že i když bylo střelení a výbuchy granátů skutečné až až, stejně byla každá akce včetně těch vojenských přijímána s ohledem na její důsledky v informačním konfliktu...